

Tartu Ülikool
Loodus- ja täppisteaduste valdkond
Ökoloogia ja maateaduste instituut
Geograafia osakond

Bakalaureusetöö geograafias (12 EAP)

**Talude kadumine ja tekkimine maastikul alates 1938. aastast kuni
tänapäevani**
Jörgen Hendre

Juhendajad: Evelyn Uuemaa, PhD
Taavi Pae, PhD

Tartu 2023

Annotatsioon

Talude kadumine ja tekkimine maastikul alates 1938. aastast kuni tänapäevani

Taludel ja maaelul on Eesti kultuuripärandis tähtis roll. Alates iseseisva Eesti ilmumisest on maastikul tooni andnud traditsioonilised talumaastikud, mis aga Nõukogude ajal suurte muutustega kaardilt peaaegu täielikult kadusid. Taasiseseisvumise järel tagastati maad endistele omanikele. Töö eesmärk on teada saada kuidas on talude arv muutunud alates Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpust kuni tänapäevani endiste Riguldi, Laimjala ja Lepistu valla näitel. Töös on taludena käsitletud ka hilisemaid maakodusid, mis otseselt põllumajandusega ei tegele. Uuringus on kasutatud kolme erineva ajastu kaarti, millelt märgiti üles kõik talud ja seejärel võrreldi neid omavahel. Tulemustest selgus, et talude arv vähenes enim Nõukogude perioodil. Taasiseseisvumise järgselt on talude arv kasvanud. Seda ilmselt maa- ja suvekodude arvu kasvu tõttu.

Märksõnad: traditsiooniline talumaastik, talud, maakodud, maa-asustus, kaardianalüüs

CERCS kood: S240 Linna ja maa planeerimine

Abstract

The disappearance and emergence of farmsteads from 1938 to the present day

Farmsteads and rural life play an important role in Estonian cultural heritage. Since the emergence of independent Estonia, traditional agricultural landscapes have set the tone for Estonian landscape. During the Soviet era, they almost completely disappeared from the map due to major changes in policy and ideology. After regaining independence, the land was returned to the former owners. The aim of this work is to find out how the number of farmsteads has changed from the end of the independent Republic of Estonia to the present day using the example of the former Riguldi, Laimjala and Lepistu parishes. In this study rural homes are treated same as farmsteads. Even though they are not directly involved in agriculture. The study uses maps from three different eras, on which all the farms were marked and then compared with each other. The results showed that the number of farms decreased the most during the Soviet period. After regaining independence, the number of farms has increased. This is probably due to the increase in the number of country and summer homes.

Keywords: traditional agricultural landscape, farmsteads, country homes, rural settlement, map analysis

CERCS code: S240 Town and country planning

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Teooria	5
1.1 Talude kadumise ja tekkimise uurimine	5
1.2 Maapiirkondade asustus läbi kolme ajastu	6
1.3 Traditsioonilise maastiku säilitamise tähtsus identiteedi hoidmisel.....	7
2. Materjal ja metoodika	10
2.1 Uuritav ala	10
2.2 Kaardianalüüs	11
2.3 Välitööd	13
3. Tulemused	14
4. Arutelu	21
4.1 Võrdlus varasemate uuringutega	22
4.2 Traditsioonilisest maastikust	23
4.3 Metoodika sobivusest	24
Kokkuvõte	25
Summary	27
Tänuavaldused	29
Kirjanduse loetelu	30

Sissejuhatus

Taludel on oluline osa Eesti kultuuripärandis. Viimase 100 aasta jooksul on Eesti maapiirkondades toimunud palju muutuseid seoses talumaastikega. Selle aja sisse kuulub Eesti ajaloos kolm selgelt eristatavat perioodi. Esimene periood on Eesti Vabariigi esimese iseseisvuse periood 1918–1940. Teise perioodi kuulub Nõukogude okupatsiooni aeg aastatel 1944–1991. Kolmas periood on praegu kestev taasiseseisvumise järgne periood.

20. sajandi alguses oli Eestis palju talusid, mis Nõukogude okupatsiooni ajal maastikult kadusid ennekõike kollektiviseerimise ja suurtalunike küüditamise tõttu. Talumajapidamiste hülgamisega kaasnes endiste põllu- ja karjamaade metsastumine või muudeti talumaad kollektiviseerimise käigus kolhooside põllumaadeks. Lisaks kadus selle käigus suur osa rahvuslikust identiteedist, mis põhines teatavasti talukultuuril. Peale taasiseseisvumist hakati endisi talumaid erastama. Erastamise käigus oli endistel omanikel võimalik saada tagasi maad, mis okupatsiooni ajal riigistati.

Uurimistöö eesmärk on teada saada kui palju talumajapidamisi on alates 1938. aastast kuni tänapäevani uuritavate alade maastikult kadunud või juurde tekkinud. Uuritakse kolme eespool nimetatud Eesti ajaloo perioodi, võttes abiks ajaloolised ja tänapäevased kaardid, mille abil saab määrata talude asukohad. Selleks on valitud kolm 1938. aasta haldusjaotuse järgset valda Eesti erinevatest piirkondadest – Riguldi vald Läänemaal, Laimjala vald Saaremaa ja Lepistu vald Võrumaal. Uurimisküsimused, millele vastused leitakse on järgmised:

- Kuidas muutus talude arv erinevates piirkondades peale Eesti esimese iseseisvuse aega Nõukogude perioodil;
- Kuidas muutus talude arv peale taasiseseisvumist;
- Kuidas on talude arv muutunud 2023. aastal võrreldes Eesti esimese iseseisvusaja lõpuga?

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis antakse ülevaade varasematest sarnastest uurimustest ja nende tulemustest, tutvustatakse Eesti maa-asustuse ajalugu läbi erinevate perioodide ning viimaks käsitletakse traditsioonilist maastikku kui identiteedi loojat ja hoidjat. Teises peatükis tutvustatakse valitud uurimisalasid, andmekogumise ja analüüsimeetodit. Kolmandas peatükis tutvustatakse põhjalikult uurimistöö tulemusi. Viimases peatükis võrreldakse tulemusi varasemate sarnaste uuringutega, arutletakse tulemuste üle ja antakse soovitusi meetoodika täiendamiseks ja edasisteks uurimusteks.

1. Teooria

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS) defineerib talu kui põllumajanduslikku väikemajandit, mis hõlmab maad koos sellel asuvate hoonetega. Sõna maakodu defineerib EKSS maakohas olevaks koduks. Et ei tekiks keelelist segadust, siis käesolevas töös kasutatakse uuritud piirkondades ja erinevatel perioodidel sõna „talud“ iga kaardistatud üksikmajapidamise kohta. Seda isegi siis kui majapidamine on oma põllumajandusliku tegevuse lõpetanud ja muutunud lihtsalt maakoduks. Sellest tulenevalt on töös sõnad talu ja maakodu võrdsed. Ka eelnevates sarnastes uurimustes, kus on käsitletud talude arvu muutusi ajas (Tomson 2013, Koik 2014, Eha 2014), nimetavad autorid kõikidel perioodidel olevaid majapidamisi taludeks. Samuti on Kalda ja Aliku (2006) poolt Otepää looduspargi maa-asustuse muutuste uuringus nimetatud maakodusid ja suvilaid taludeks.

1.1 Talude kadumise ja tekkimise uurimine

Oma lõputöös on talude kadumist ja tekkimist käsitlenud Tomson (2013), Koik (2014) ja Eha (2014). Tomson uuris Kilti mõisa asustusstruktuuri muutuseid, mille käigus kaardistati ja loeti kokku kõik piirkonnas olevad talud erinevate perioodide kaartidelt. Sarnane töö valmis ka Koigil, kes uuris hoonestusmustrite muutuseid alates 20. sajandist kuni tänapäevani Ridala ja Noarootsi valdade näitel. Eha töö keskendus talude paiknemisele Otepää looduspargis viimase 100 aasta jooksul.

Tomsoni (2013) tööst tuli välja, et kõige rohkem oli talusid 20. sajandi algusest kuni teise maailmasõja alguseni. Autor selgitab seda asundustalude loomisega 1922. aastal.

Koik (2014) töö tulemustest selgus, et talude arv kasvas Ridala ja Noarootsi vallas kuni 1940. aastani, mil algas teine maailmasõda. Nõukogude okupatsiooni aastail langes talude arv valdades üle 1500lt ligi 1000ni. Taasiseseisvumise järel on talude vähenemine aeglustunud, kuid jätkas siiski langust. Koigi tööst on möödunud üheksa aastat. Huvitav oleks teada saada, kas see trend on muutunud. Käesoleva töö autori üks uuritav ala on endine Riguldi vald, mis kuulus Koigi töö kirjutamise ajal Noarootsi valla koosseisu.

Eha (2014) tööst tuleb välja, et kõige rohkem talusid tekkis juurde Nõukogude Liidu ajal. Põhjuseks toob autor välja kolhooside ja sovhooside loomise. Samuti leiti, et kadunud talude arv on suurim just sel perioodil. Siinkohal on põhjuseks toodud sõda ja küüditamine.

Eelpool refereeritud autorite tööd uurivad kõik küllaltki erinevaid Eesti piirkondi ja ka tulemused on kohati erinevad. Tööde tulemustest võib järeldada, et erinevates piirkondades kadusid ja tekkisid talud isesuguselt. Seetõttu peaks kõiki Eesti piirkondi uurima võrdlevalt ja tuua välja erinevuste võimalikud põhjused.

1.2 Maapiirkondade asustus läbi kolme ajastu

Tammaru (2003) jagab Eesti asustuse arenguloo laias laastus viide ajajärku: aeg kuni 19. sajandi keskpaigani, 19. sajandi keskpaigast kuni esimese maailmasõjani, iseseisev Eesti (1918-1940), Nõukogude aeg ja 1991. aastast taasiseseisvunud Eesti. Käesolevas töös keskendutakse peamiselt talude arvu muutustele peale Eesti esimest iseseisvumisperioodi, Nõukogude aega ja olukorrale tänapäeval.

Eesti iseseisvumise järel 1918. aastal oli riigis kokku umbes 75 000 talumajapidamist (Kuum, 2003). Peale esimest ilmasõda jaotati maareformi käigus baltisakslastelt võetud maad ümber üle 56 000 sõjas osalenud inimesele (Printsmann *et al.* 2022). Teise maailmasõja alguseks oli Eestis talude arv kasvanud 140 000ni (Virma 2004). Lisaks maade ümber jagamisele toimusid suuremad muutused ka majanduses. Varasemad suurtööstused, kes tootsid peamiselt Venemaa turule, asendusid põllumajanduse, metsanduse ja väiksema mahulise tööstustoodanguga kohalikule turule (Tammaru 2002). Selline muutus pidurdas linnastumist ning kaks kolmandikku inimestest elasid teise maailmasõja alguseks ikka veel maapiirkondades (sealsamas). Siinkohal võib eeldada, et Eesti esimese iseseisvumisperioodi ajal oli talusid võrreldes taasiseseisvumise järgse ajaga rohkem, sest praegusel ajal on elab maalises asustuspiirkonnas Statistikaameti andmetel kolmandik elanikkonnast.

Pärast teist maailmasõda langes Eesti Nõukogude okupatsiooni alla. Okupatsiooni algusaastatel konfiskeeriti eraomanike maad ja üle 30 000 inimese küüditati Siberisse. 1950. aastaks oli enamik põllumajanduslikku maad kollektiviseeritud (Printsmann *et al.* 2022). Paljud endised talud jäid tühjaks ja maad allutati kollektiviseerimise käigus kolhoosidele. Endised talunikud hakkasid töötama loodud kolhoosides (sealsamas). Kollektiviseerimisel oli kaks peamist ideoloogilist eesmärki: kaotada eraomand läbi suuremahulise kollektiivse põllumajandusliku tootmise ja teiseks kaotada erinevus linna ja maaelu vahel, ehitades küladesse kortermajad, muutes sellega hajaasustusega maa-asulad tsentraliseeritud linnataolisteks asulateks (Ingerpuu 2020). Sellest kõigest tulenevalt peaks Nõukogude okupatsiooni ajal talude arv olema vähenenud.

Maade tagastamise protsess algas pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal. Protsessi eesmärgiks oli heastada Nõukogude Liidu ajal tehtud ülekohus ja tagastada maad endistele omanikele või nende järeltulijatele (Printsmann *et al.* 2022). Reaalsuses kujunes olukord mõnevõrra teistsuguseks. Endised suured kolhoosi farmid olid sunnitud oma tootmise peatama ja maad tagastama õigetele omanikele. Enamasti elasid aga omanikud linnades ja neil puudus igasugune kokkupuude põllumajandusega (Holt-Jensen ja Raagmaa 2010). Selline situatsioon tõi kaasa maapiirkondadesse veel suurema stagnatsiooni, kus rahvas liikus parema elu otsingutel linnadesse või välismaale, jättes tühjaks paljud Nõukogude ajal elujõulised olnud külad. Samal ajal ei olnud uued maaomanikud nõus maale kolima, sest nende jaoks ei olnud seal midagi teha, kuna ei osatud või ei olnud piisavalt raha, et põllundusega tegeleda. Taoline oli olukord 90ndatel ja 2000ndate alguses.

Viimase aja üks olulisemaid sündmusi, kogu maailma raputanud koroonapandeemia on taas äratanud huvi vastulinnastumise nähtuse uurimiseks (Tammaru *et al.* 2023). Vastulinnastumine on vastupidine protsess linnastumisele. Lihtsalt öeldes kolivad inimesed vastulinnastumise käigus linnadest maale. Mõiste võttis esmalt kasutusele Berry (1976), kes märkas, et majandussurutised mõjuvad linnade rahvaarvule negatiivselt. Tammaru *et al.* (2023) leiavad oma töös, et pandeemia tõi endaga kaasa mitte ainult ajutise linnast maale kolimise, vaid suurendas ka reaalselt elukohta vahetavate inimeste arvu linnadest maapiirkondadesse. Seda eelkõige just perekondade ja kõrgemalt haritud oskustöölise hulgas. Lisaks pandeemiatele ja majandussurutistele võib nüüdisajal linnadest maale kolimist mõjutada digitaalse ajastu kaugtöö tegemise võimalus (McManus 2022). 90ndate ja 2000ndate algusega võrreldes on Eesti inimeste majanduslik olukord kordades parem, mis võib samuti mõjutada otsust maale kolima asuda. Otsus võib olla lihtsalt seotud suurenenud huvi ja eelistusega maaelu vastu nagu on välja toonud (Halfacree 2008). Arvestades mainitud kirjandust, saame käesolevas töös vastuse kas üksikmajapidamiste arv maapiirkondades on tõusmas. Siinkohal peaks selgitama, et tänapäeval pole talude tähtsus nii suur kui see oli umbes 100 aastat tagasi. Inimesed ei koli enamasti maale põllumajandusega tegelema, vaid pigem eelistuste tõttu või lihtsalt olude sunnil. Käesolevas töös nimetatakse ka tänapäeval maal paiknevaid ühepereelamuid ikkagi taludeks.

1.3 Traditsioonilise maastiku säilitamise tähtsus identiteedi hoidmisel

Antrop (2005) arutleb oma artiklis maastikumuutuste ja selle üle, miks on üha kiiremini kaduvad traditsioonilisi maastike oluline säilitada ka tulevikuks. Ta jaotab Euroopa

maastikumuutuste perioodid kolme kategooriasse. Esimese kategooria moodustavad enne 18. sajandit olevad maastikud ehk traditsioonilised. Teise kategooriasse paigutuvad tööstuse ja linnade kasvu ajastu maastikud kuni teise maailmasõjani ehk revolutsioonide ajastu maastikud. Kolmandas kategoorias on teise maailmasõja järgsed suureneva üleilmastumise ja linnastumise ajastu maastikud ehk postmodernsed maastikud. Antrop (2005) leiab, et maapiirkondade traditsioonilise maastiku säilimine aitab kaasa jätkusuutlikule majandamisele ja hoiab nii bioloogilist kui ka kultuurilist mitmekesisust ja identiteeti.

Kui Antropi (2005) teooria peab paika pigem Lääne-Euroopa kohta, siis postsotsialistlikes Ida- ja Kesk-Euroopa riikides on olnud arengud teistsugused. Bell *et al.* (2009) väidavad, et nendele maadele on tarvis tekitada uus kategooria – „ideoloogiline maastik“. Bell *et al.* (2009) arutlevad, et Nõukogude okupatsiooniga kaasnenud plaanimajandus, maade riigistamine ja sotsiaalne kontroll oli pigem ajendatud ideoloogiast mitte tegelikest vajadustest. Belli *et al.* (2009) läbi viidud uurimus Läti kuues vallas hõlmab endas maastiku- ja asustuse muutusi, mis toimusid aastatel 1901–1927 (Läti traditsiooniline maastik) ning võrreldakse seda aastaga 2000 (postsovetlik maastik). Bell *et al.* (2009) töö tulemustest selgus, et kõigi uuritud piirkondade asustuse muster muutus varasemast hajaasustusest tsentraliseeritumaks ning talumajapidamiste arv vähenes märgatavalt. Kui Ingerpuu (2020) väitis, et kortermajade ehitamise eesmärk endistesse hajaasustusega küladesse on maa-asulate linnasugusteks muutmine, siis tegelikult võis selle põhjus olla sügavam – talukultuuril põhineva rahvusliku identiteedi hävitamine.

Sinijärve (2001) järgi võib Eesti traditsiooniliseks maastikuks sarnaselt Lätiga pidada kuni teise maailmasõjani valdavaks olnud talumaastikke. Traditsiooniline maastik ehk talumaastik on olnud Eesti rahva identiteedi üks alustalasid ja identiteet kaob üldiselt väga aeglaselt. Isegi Nõukogude aja suurte muutustega ei suudetud täielikult kaotada eestlaste lähedust maaelu ja loodusega. Seega jäi püsima ka suur osa identiteedist, mis kujunes sadade aastate jooksul maal elamise ja töötamisega. Kuigi kultuur ja väärtushinnangud on pidevas muutumises (Sinijärv 2001), siis identiteedi muutumiseks peab kuluma aega mitmeid generatsioone. Sarnane käsitlus traditsioonilisest maastikust on ka Antropil (2000), kus ta defineerib seda kui maastikku, mis muutub generatsioonide vältel vähe. Sellised maastikud sarnaselt identiteediga kujunevad sadade aastate jooksul, kus pikk ajalugu lubab muutustel kooskõlastatult looduse ja kultuuriga kokku sulada (Kaur *et al.* 2004).

Viimasel ajal on ilmunud Semmi ja teiste poolt (2018, 2019, 2020) mitmeid Eesti rahvus- ja loodusparkide maakasutuse muutuseid uurivaid töid. Tööde käigus on neid muutusi uuritud viimase saja aasta jooksul. Uuringutes on põgusalt puudutatud ka piirkondades olevat maa-

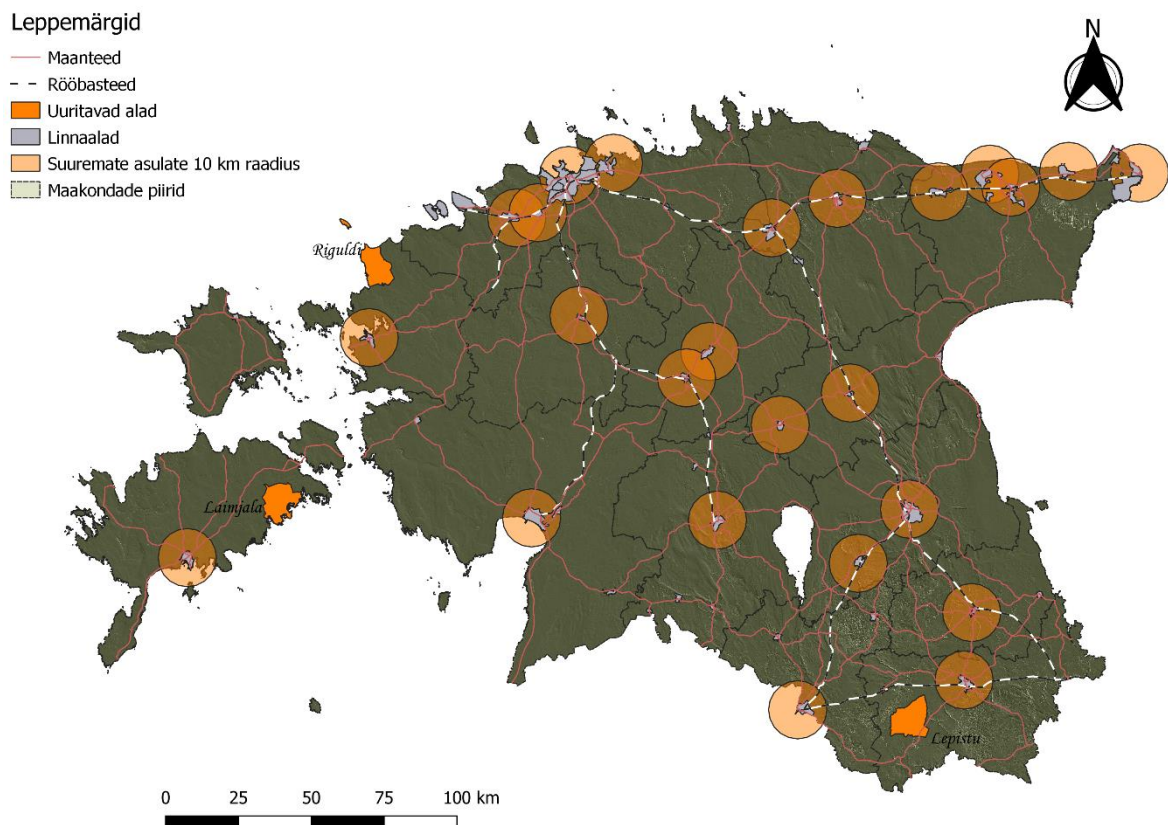
asustust, mis on käesoleva töö põhiline uurimisobjekt. Rahvus- ja loodusparkides olev talumaastik, mida on käsitletud kui pärandkultuurmaastikku, on viimase saja aasta jooksul suuresti vähenenud (Semm jt. 2018, 2019, 2020). Selliste uuringute läbiviimine on abiks edasiste kaitsekorralduskavade välja töötamisel, mis on omakorda oluline väärtusliku pärandkultuurmaastiku alles hoidmiseks (Semm jt. 2018). Loodus- ja rahvuspargid on hetkel ainukesed maa-alad, kus tegeletakse selliste maastike väärtustamise ja kaitsega.

Traditsiooniline maastik hakkas kaduma Nõukogude ajal, mil talude asemele tekkisid kolhoosid ja sellega koos vähehaaval, kuid järjekindlalt ka varasem identiteet. Enne Nõukogude aega oli enamike eestlaste koduks talu. Seda väljendab asjaolu, et Eesti esimesel iseseisvusperioodil elas kaks kolmandikku inimestest maal (Tammaru 2002). Peil (2001) arutleb, et maastikku seostatakse paljuski identiteedi ja kodutundega ja et kodutunne tekib ja süveneb mitmete põlvkondade vältel. Ta ütleb, et maastik seob endasse mitme generatsiooni kogemuse. Seega võib järeldada, et identiteet on tugevalt seotud inimest ümbritseva maastikuga, kuid kaduma on see visa. Ka tänapäeval on märgata, et paljudel inimestel on suur tõmme minna maale. Paljudel elavad maal vanemad või vanavanemad (Tammaru *et al.* 2023) ning puhkuseks minnakse ikka maale vanematele külla või suvekodudesse. Nüüd kui on lahti saadud Nõukogudeaegsest poliitikast ja ideoloogiast, kas on võimalik, et eestlaste maa- ja talueluga seotud identiteet on nii tugev ja inimesed hakkavad maale tagasi kolima?

2. Materjal ja metoodika

2.1 Uuritav ala

Uurimuse jaoks valiti kolm Eesti valda. Kuna tänapäevase haldusjaotusega vallad on küllaltki suured ja teeksid uurimise liiga mahukaks, siis käesolevasse töösse on valitud valdade piirid 1939. aastal jõustunud haldusjaotusega. Uurimisalade valikukriteeriumiteks olid sarnane suurus ja valdade kaugus suurema kui 4000 inimesega asulatest vähemalt 10 km. Vallad pidid asuma võimalikult erinevates kohtades üle Eesti. Sellise valikuga on tagatud andmed võimalikult isesugustest Eesti maapiirkondadest. Kriteeriumite alusel jõudsid valikusse endine Riguldi vald Läänemaal, Laimjala vald Saaremaal ja Lepistu vald Võrumaal (joonis 1).

Joonis 1. Uuritavate alade asukohakaart.

Uuritavate alade pindala on kokku 360,5 km². Väiksemal Riguldi vallal 109 km², Laimjala vallal 120 km² ja suurimal Lepistu vallal 131,5 km². Riguldi ja Laimjala vallal on olemas ka rannajoon merega ning Riguldi valla koosseisu kuulus ka Osmussaar, mis kuni 1940. aastani oli asustatud veidikene üle saja rannarootslasega (Peil 1999, *cit.* Aman 1992) ja saarel oli kokku seitse talumajapidamist (Peil 1999). 2023. aasta haldusjaotuse järgi kuuluvad kõik endised vallad uute valdade koosseisu. Riguldi vald kuulub Lääne-Nigula valda, Laimjala vald

Saaremaa valda ja Lepistu vald jaguneb Antsla ja Rõuge valla vahel kaheks. Kõik uuritavad alad asuvad üksteisest Eesti mõistes küllaltki kaugel, mistõttu võib öelda, et ka kultuurigeograafilises mõttes on piirkonnad üksteisest erinevad. Näiteks Riguldi vald on tuntud rannarootslaste poolest, Laimjala vald kuulub saarlaste vaimsesse ruumi ning Lepistu vald võrokeste kultuuriruumi. Lähim linn Riguldi vallale oli Haapsalu, Laimjala vallale Kuressaare ja Lepistu vallale Võru.

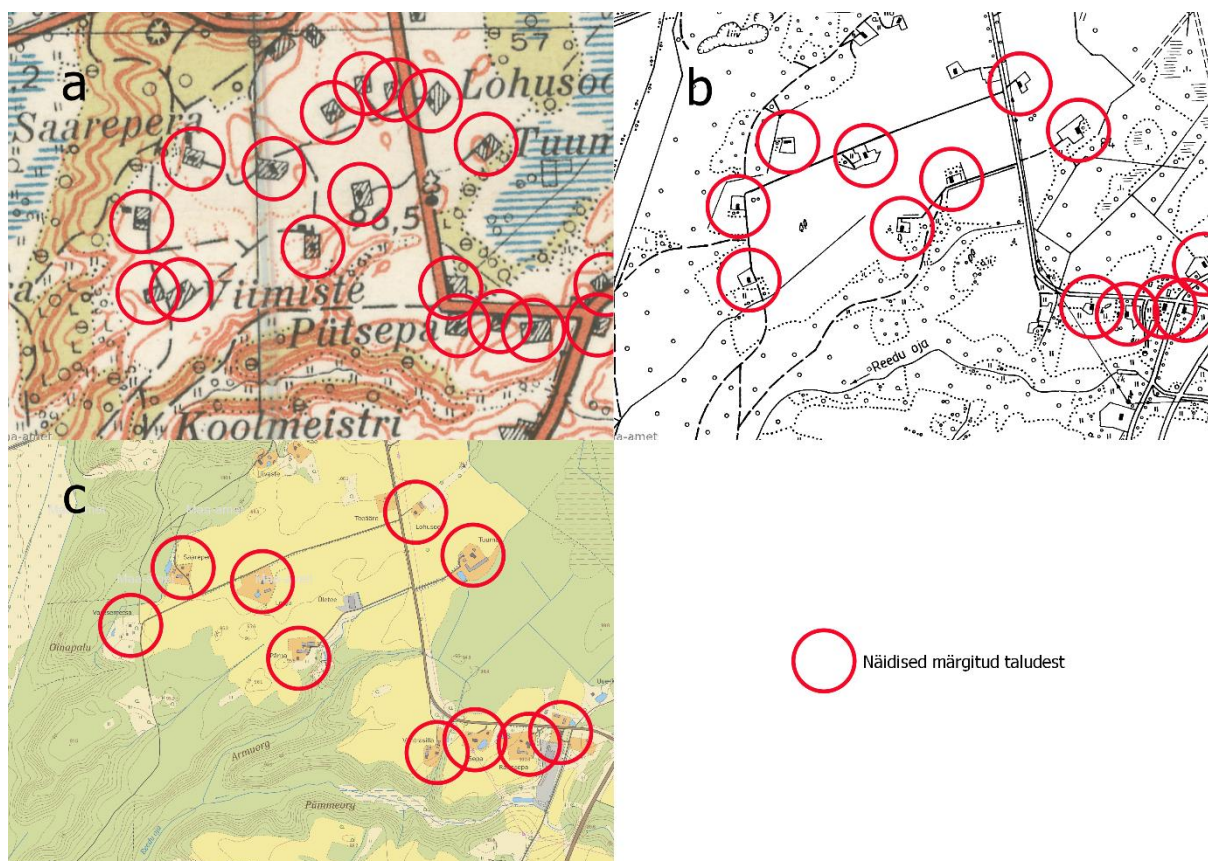
2.2 Kaardianalüüs

Kaardianalüüsiks kasutati vabavaralist programmi QGIS versioon 3.16.11. Ajalooliste kaartide rakendus on kättesaadav Maa-ameti geoportaali rakenduses WMS-teenusena. Geoportaal on kogu Eesti kohta olemas 1935-1938. aasta Eesti Vabariigi topograafiline kaart (1:50 000 ja 1:200 000) (edaspidi topograafiline kaart), kust saab infot talumajapidamiste kohta enne Nõukogude Liidu aega. Riguldi ja Lepistu valla puhul sai kasutada 1:50 000 mõõtkavaga kaarti. Laimjala valla puhul aga 1:200 000 ülevaatekaarti, kuna Saaremaal ei jõutud 1:50 000 kaardi valmistamiseni. Suure mõõtkavalise kaardi puhul tuli kontrolliks kasutada 1930-1944. aasta katastrikaarti. Teiseks kaardiks on 1978-1989. aasta katastrikaart. Kolmandaks on tänapäevane põhikaart (1:10 000).

Kõikidelt nimetatud kaartidelt märgiti eraldi kaardikihti talude asukohad. Joonisel 2 on väljavõtte erinevate kaartide samast alast ja näited, mida on märgitud taludeks. Seejärel võrreldi visuaalselt erinevate kaartide abil märgitud talude asukohad. Saamaks teada, kuidas on talude arv aegade jooksul muutunud, loodi kaartidel talude esinemiste kohta andmetabel (tabel 1). Antud metoodikat on varem kasutanud oma lõputöodes Eha (2014) ja Tomson (2013). Igale võimalusele loodi kood. Kokku seitse esinemisvõimalust. Tänapäevasel kaardil loeti taluks katastriüksusel olev ühepereelamu. Kahtluse korral kontrolliti majapidamine üle ortofotolt. Nii saadi andmebaas talumajapidamiste kohta erinevatel aegadel.

Tabel 1. Talude olemasolu võimalused

Talu olemasolu kaartidel	Kood
Kõikidel kaartidel	1
Ainult Eesti Vabariigi topograafilisel kaardil (1935-1938)	2
Ainult Nõukogude Liidu aegsel katastrikaardil (1978-1989)	3
Ainult tänapäevasel põhikaardil (2023)	4
Topograafilisel- ja katastrikaardil	5
Topograafilisel- ja tänapäevasel kaardil	6
Katastri- ja tänapäevasel kaardil	7

Joonis 2. Väljavõte kasutatud kaartidest. (a) Eesti Vabariigi topograafiline kaart 1:50 000 (1935-1938). (b) Katastrikaart (1978-1989). (c) Tänapäevane põhikaart (2023).

Lisaks loodi eelneva tabeli põhjal andmetabel ka erinevatel ajaperioodidel tekkinud või taastatud ja kadunud talude kohta. Meetod on laenatud Eteri (2014) lõputööst. Selleks jaotati talud omakorda viide kategooriasse:

1. Pidevalt eksisteerinud talud
2. Nõukogude Liidu ajal tekkinud talud
3. Taasiseseisvumise järgselt tekkinud/taastatud talud
4. Nõukogude Liidu ajal kadunud talud
5. Taasiseseisvumise järgselt kadunud talud

Pidevalt eksisteerinud talud ehk alates Eesti esimesest iseseisvusperioodist olemasolevad talud on olemas kõikidel kaartidel ja koodiga 1. Nõukogude Liidu ajal tekkinud talud on olemas ainult katastrikaardil ja katastri- ja tänapäevasel kaardil ehk koodid 3 ja 7. Taasiseseisvumise järgselt tekkinud või taastatud talud on ainult tänapäevasel kaardil ja EV topograafilisel ja tänapäevasel kaardil ehk koodid 4 ja 6. Nõukogude Liidu ajal kadunud talude kohta tuli teha lihtne arvutus. Esmalt tuli kokku liita koodid 2 ja 5 ja lahutada sellest koodid 1 ja 6. Nii saadi Nõukogude ajal kadunud talude arv. Taasiseseisvumise järgselt kadunud talude arvuks on koodide 3 ja 5 summa.

2.3 Välitööd

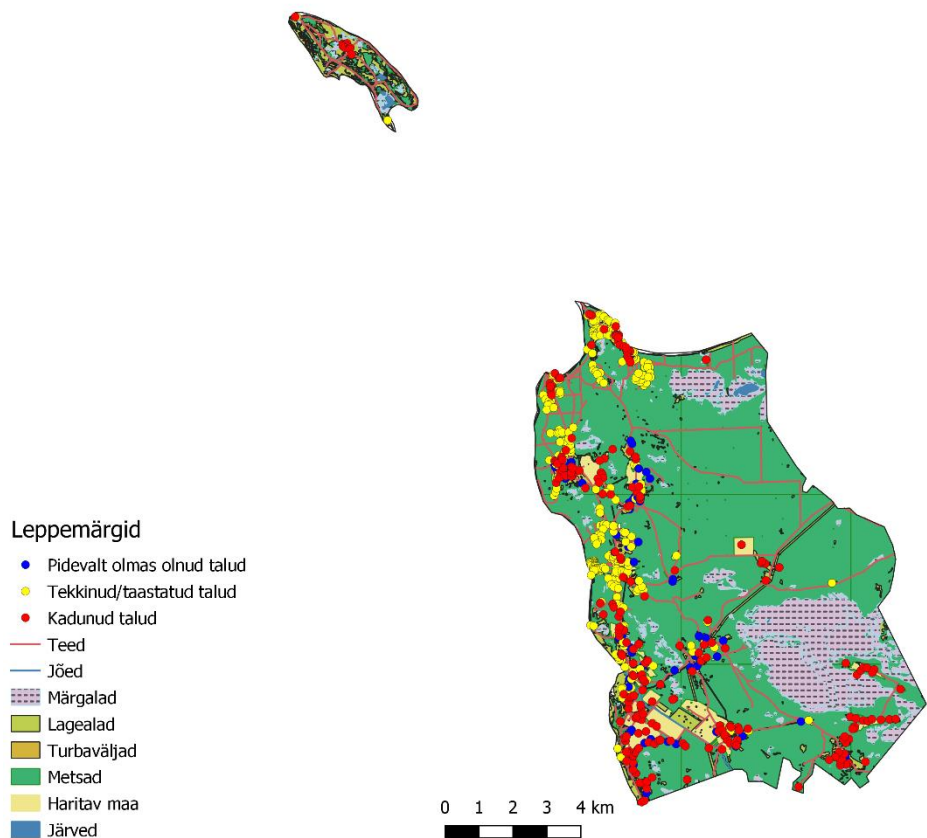
Välitööde käigus külastati endise Lepistu valla territooriumi. Enne välitöid valiti välja kohad, mida võiks kontrollida. Seejärel sõideti asukohta ja vaadati üle kaardianalüüsist saadud tulemused ja võrreldi tegeliku olukorraga. Selleks otsiti üles tabelis 1 olevate koodide 1, 4, 6 ja 7 märgete asukohad ja pildistati neid. Koodide 2, 3 ja 5 asukohti ei kontrollitud, kuna neid tänapäevasel kaardil enam ei ole. Eramaale ei liigutud ja piltide täpset kohta ei avaldata, et oleks tagatud elanike privaatsus. Välitöö käigus saadi tunnetus talusid ümbritsevast maastikust ja kinnituse, kas kaardianalüüsi tulemused on õiged. Välitöödega ei õnnestunud kahjuks külastada Riguldi ja Laimjala valda.

3. Tulemused

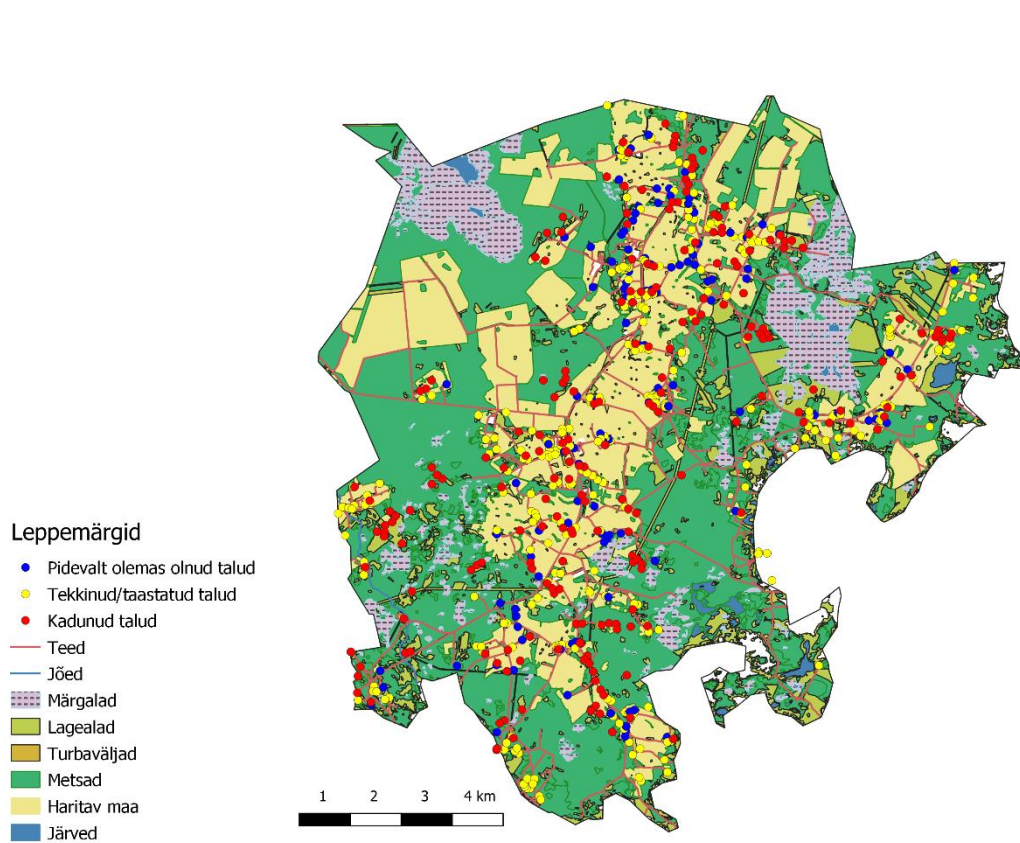
Erinevate ajastute kaartidelt märgiti kokku 1 959 talu (joonised 3, 4 ja 5). Neist Riguldi vallas 652, Laimjala vallas 647 ja Lepistu vallas 660 talu. Kaardistatud talude arv on valdades üsna sarnane. Vahed tulevad sisse erinevate ajastute kaartide talude arvus. Tabelis 2 on näha erinevatel kaartidel märgitud talude arvud ja osakaalud. Riguldi vallas märgiti enim talusid ainult tänapäevasel kaardil – kokku 255 talu, mis teeb 39,11% kogu arvust. Laimjala vallas oli suurim osakaal 203 taluga katastri- ja tänapäevasel kaardil märgitud taludel, mis teeb 31,38 % kõikidest märgetest. Lepistu vallas on kõige enam ainult topograafilisel kaardil olemasolevaid talusid – 281 tükki ja 42,58%. Kõige vähem kaardistati Riguldi ja Laimjala vallas talusid, mis olid olemas korraga topograafilisel kaardil ja katastrikaardil – vastavalt neli ja viis talu, mis oli alla ühe protsendi koguarvust. Lepistu vallas on väikseim kaardistatud talude arv topograafilisel ja tänapäevasel kaardil. Kokku 11 ja natukene alla kahe protsendi koguarvust. Tähelepanuväärne tulemus on Riguldi ja Lepistu valla erinevus, kus ainult tänapäevasel kaardil on osakaal vastavalt 39% ja 3%. Riguldi vald paistab võrreldes teiste valdadega eriti silma oma uute majapidamistega. Veel on märkimisväärne Laimjala vallas olevate katastri- ja tänapäevasel olevate talude arvu osakaal, mis teiste valdadega võrreldes on 25% suurem.

Tabel 2. Talude olemasolu erinevatel kaartidel

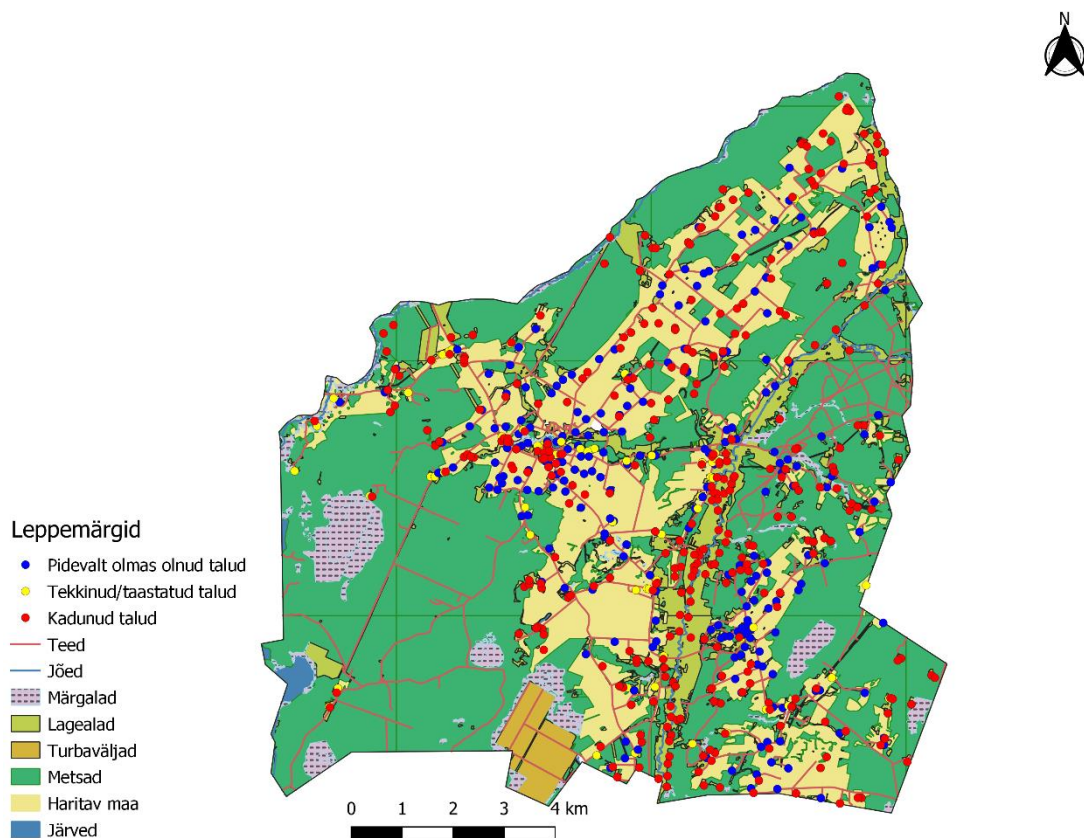
	Riguldi vald		Laimjala vald		Lepistu vald		
Kood	Talusid	Osakaal(%)	Talusid	Osakaal(%)	Talusid	Osakaal(%)	
(1) Kõigil kolmel kaardil	74	11,35	114	17,62	230	34,85	
(2) Ainult Eesti topograafilisel kaardil (1935-1939)	210	32,21	171	26,43	281	42,58	
(3) Ainult katastrikaardil (1978-1989)	28	4,29	44	6,80	22	3,33	
(4) Ainult tänapäevasel põhikaardil (2023)	255	39,11	92	14,22	19	2,88	
(5) Eesti topokaart, katastrikaart	4	0,61	5	0,77	51	7,73	
(6) Eesti topokaart, tänapäevane kaart	40	6,13	18	2,78	11	1,67	
(7) Katastrikaart, tänapäevane	41	6,29	203	31,38	46	6,97	

Joonis 3. Olemasolevad ja kadunud talud endises Riguldi vallas

Joonis 4. Olemasolevad ja kadunud talud endises Laimjala vallas

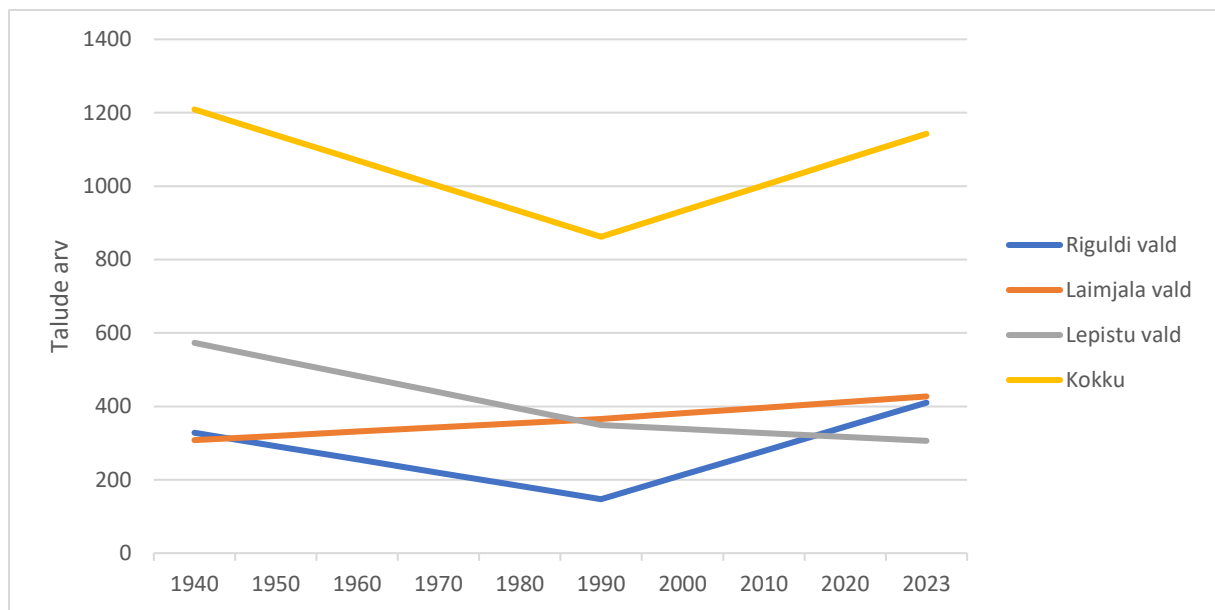
Joonis 5. Olemasolevad ja kadunud talud endises Lepistu vallas

Tulenevalt talude arvust erinevate ajastute kaartidel, saab täpsemalt vaadata, millal on talud uurimisperioodi algusest tekkinud, kadunud või olemas olnud. Tabelis 3 on näha, et kõikide valdade puhul eri aegadel on talude olemasolu, tekkimine ja kadumine isesugune. Riguldi vallas on kõige rohkem talusid juurde tekkinud peale taasiseseisvumist. Täpsemalt 295, mis moodustab üle poole kõikidest võimalustest. Samas Laimjala vallas tekkis Nõukogude ajal 247 talu, mis on 43,79%ga suurim osakaal kõikidest võimalustest. Kui võrrelda Lepistu valla talude tekkimist Nõukogude ajaga ja taasiseseisvumise ajaga, siis ka seal tekkis enim talusid just Nõukogude ajal, kuid väiksemas mahus kui Laimjala vallas. Lepistu vallas on suurima osakaaluga pidevalt eksisteerinud talud 230 taluga ja see moodustab 46,75% kõikidest võimalustest. Huvitav on asjaolu, et Laimjala vallas on talusid kadunud rohkem peale taasiseseisvumist, samal ajal Riguldi ja Lepistu vallas just Nõukogude ajal. Lisaks saab tabelist veel teada, et Riguldi ja Lepistu vallas kadus Nõukogude ajal, erinevalt Laimjala vallast, talusid rohkem kui juurde tekkis. Riguldi vallal on viie protsendise osakaaluga väikseim talude kadumine taasiseseisvumise järgsel ajal. Laimjala vallal on väikseim osakaal kadunud talude puhul Nõukogude ajal. Ja viimaks Lepistu vallas on väikseima osakaaluga tekkinud talude arv peale taasiseseisvumist. Tabel ilmestab hästi kõikide piirkondade suhteliselt suurt erinevust talude arvu muutuste kohta erinevatel perioodidel.

Tabel 3. Talude olemasolu, tekkimine ja kadumine erinevatel perioodidel

	Riguldi vald		Laimjala vald		Lepistu vald		
Kood	Talusid	Osakaal (%)	Talusid	Osakaal (%)	Talusid	Osakaal (%)	
Pidevalt eksisteerinud talud	74	12,98	114	20,21	230	46,75	
Tekkinud Nõukogude Liidu ajal	69	12,11	247	43,79	68	13,82	
Tekkinud/taastatud peale taasiseseisvumist	295	51,75	110	19,50	30	6,10	
Kadunud Nõukogude Liidu ajal	100	17,54	44	7,80	91	18,50	
Kadunud peale taasiseseisvumist	32	5,61	49	8,69	73	14,84	

Joonisel 6 on näha kuivõrd erinev on aegade vältel olnud uurimisaluste valdade talude arvu muutus. Üldises plaanis ikkagi peale Teist maailmasõda vähenes talude arv uuritud piirkondades pea kolmandiku võrra. Peale taasiseseisvumist on see arv siiski olnud tõusutrendis. Kui Nõukogude okupatsiooni ajal vähenes Lepistu valla talude arv pea kolmandiku ja Riguldi valla talude arv poole võrra, siis Laimjala valla talude arv on näidanud stabiilset kasvu tänapäevani. Nõukogude Liidu lagunemise ajaks oli Laimjala valla talude arv kasvanud 308-lt 366-ni, mis on kasv pea 19%. Peale taasiseseisvumist on ainukesena Lepistu valla talude arv langustrendis, kuigi võrreldes Nõukogude aegse vähenemisega mõnevõrra aeglustunud. Nõukogude aja lõpust on Lepistu valla talude arvu langus olnud natuke üle 12%. Seevastu Riguldi ja Laimjala valdade talude arvud on tõusvad. Seda eriti Riguldi vallas, kus Nõukogude aja lõpuga võrreldes on talude arv kasvanud 147-lt 410-ni ehk 179%. See on väga suur kasv. Talude arv Riguldi vallas on taasiseseisvunud Eestis isegi suurem kui Eesti esimese iseseisvuse ajal. Laimjala vald paistab silma endiselt stabiilse talude arvu tõusuga olles kasvanud 366 talult Nõukogude aja lõpus 427 taluni tänapäeval. Kasv on olnud pea 17%. Kuigi kokkuvõttes on talude arv peale taasiseseisvumist olnud tõusutrendis, siis ei ole veel jõutud Nõukogude aja eelsele tasemele. Riguldi ja Laimjala vallad on talude arvu suhtes Eesti esimese iseseisvuse aja tasemest kõrgemal. Kasvu pidurdab Lepistu valla talude arvu langus.

Joonis 6. Talude arvu muutus uuritavatel aladel alates esimese Eesti Vabariigi ajast kuni tänapäevani

Välitööde käigus pildistati üles neli tabelis 1 toodud erineva koodiga juhuslikult valitud asukohta (joonis 7). Joonisel 7a on pildistatud kood 1 asukohta (vt tabel 1). Pildilt on aru saada, et tegu ei ole traditsioonilise talumajaga, vaid on mingil ajal täiesti uuena ehitatud. Sellegi poolest on seal hoone olemas olnud kõikidel kaartidel. Joonisel 7b on asukoht kood 4 (vt tabel 1). Antud pildil on saunahoone, mis on ehitatud taasiseseisvumise järgselt. Joonisel 7c on asukoht koodiga 7 (vt tabel 1). Pildilt on aru saada, et tegu on mahajäetud suurema tootmishoonega mitte eluhoonega. Joonisel 7d on pildistatud asukohta koodiga 7 (vt tabel 1). Tegu on Nõukogude ajal ehitatud elumajaga.

Joonis 7. Kaartidel märgitud majad Riguldi vallas.

4. Arutelu

Üldiselt on alates Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpust kuni tänapäevani talude arv vähenenud. Suurim talude arvu langus toimus Nõukogude perioodil. Peale taasiseseisvumist on talude arv hakanud siiski tõusma, kuid ei ole jõudnud veel Eesti esimese iseseisvusperioodi lõpuaegade tasemeni. Läbi viidud uurimus näitab, et uuritud piirkondade talude arvu muutus on erinevatel aegadel suhteliselt isesugused. Alates uurimisperioodi algusest kuni Nõukogude aja lõpuni toimus langus Lepistu ja Riguldi vallas. Laimjala vallas on tõus kuni tänapäevani olnud stabiilne. Riguldi valla talude arv on peale taasiseseisvumist kasvanud väga suurel määral. Lepistu valla talude arv on endiselt vähenemas. Laimjala ja Riguldi valdade talude arv on tänasel päeval isegi kõrgem kui Eesti esimese iseseisvuse lõpuaegadel. Niisuguse erinevuse põhjuseks võib olla Saaremaa ja Rannarootsi piirkondade populaarsus suvituspiirkondadena (Postimees 2022). Saaremaal asuva Laimjala valla kohta võiks välja tuua ka menu Soome turistide seas, kes on innukalt seal kinnisvara ostnud (Loel 2007). Lisaks võib talude arvu mõjutada ka lähedus pealinnale. Lepistu vald seevastu jääb jõukamatest piirkondadest liiga kaugeks ja ilmselt pole piirkond nii tuntud ka välismaalastest kinnisvara ostjatele.

Välitööde käigus külastatud asukohtade kontrollimisel selgus, et kaartidelt märkimisel võivad sisse tulla vead. Näiteks oli joonisel 7b elumaja asemel hoopiski saun ning joonisel 7c suurem hoone kui ühepereelamu. Arvatavasti võis see minevikus olla mingisugune väiksem põllumajanduslik tootmishoone, mis tundub et oli olemas ka Nõukogude ajal, kuid katastrikaart maja ei näidanud. Sisse tulnud vigadest tulenevalt võib öelda, et tulemused ei saa olla päris täpsed. Sellegi poolest on ikkagi võimalik saada majapidamiste arvust üldine ülevaade.

Maastikul liikudes oli näha palju ühepereelamuid, mis olid üsna erinevas seisundis. Märgata oli mahajäetud eluhooneid, täiesti uusi elamuid ning töötavaid talumajapidamisi, kus oli näha talutehnikat ja kariloomadega heinamaid. Enamik tänapäeval maapiirkondades olevad majapidamised ei ole siiski enam ammu talud. Talud, mis olid olemas enne Teise maailmasõja lõppu on enamasti kadunud Nõukogude ajal. Taasiseseisvumise järel on kindlasti osad suuremad talud maastikule tagasi ilmunud. Antud töös vaadeldi kõiki majapidamisi võrdselt taludega, seetõttu on neid läbi töö ka lihtsuse mõttes ka maakodusid taludeks nimetatud.

4.1 Võrdlus varasemate uuringutega

Koik (2014) uuris talude arvu muutusi endistes Ridala ja Noarootsi valdades ja leidis, et suurim talude arvu langus toimus sarnaselt käesoleva tööga just Nõukogude ajal. Lisaks leidis Koik, et langus on jätkunud ka veel taasiseseisvumise järgsel perioodil. Uuemate andmete kohaselt on talude arv hakanud endises Noarootsi vallas, mille sisse kuulus ka Ridala vald, jõudsalt kasvama. Sellest võib järeldada, et suurim kasv on toimunud peale Koigi (2014) läbi viidud uurimust. Kasvu põhjuseks võib siinkohal tuua suvemajade ehituse, kuna endise Riguldi valla territoorium on küllaltki tuntud suvituspiirkond. Nõukogude aja suurt langust seostaks rannarootslaste massilise lahkumisega Teise maailmasõja ajal (Holt-Jensen ja Raagmaa 2010) ja järgnevat piiritsooni kehtestamist Nõukogude võimude poolt (Antso et al. 2011). Teatavasti piirati piiritsoonides asustuse paiknemist ja muid elulisi tegevusi.

Eteri (2014) uuris talude arvu muutusi Lõuna-Eestis asuva Otepää looduspargi näitel. Töös leiti, et arvuliselt kõige enam talusid tekkis ja samaaegselt kadus Nõukogude perioodil. Siin saab käesoleva uurimusega paralleeli tõmmata samuti Lõuna-Eestis asuva Lepistu vallaga, kus sarnaselt Eteri tööle tekkis ja kadus kõige enam talusid just Nõukogude perioodil. Erinevus tuleb sisse taasiseseisvumise järgsel perioodil, kus tekkinud talude hulk Lepistu vallas on võrreldes Otepää looduspargiga kesisem. Erinevuse põhjuseks tooks siinkohal välja, et Otepää looduspark asub Otepää linna ümber, samas kui Lepistu vald on suurematest asulatest üpriski kaugel.

Töö mõnevõrra üllatav tulemus seostub Laimjala vallaga, kus läbi aegade on talude arv stabiilselt kasvanud. Kuna talude arvu muutusi selles piirkonnas teadaolevalt varasemalt uuritud ei ole, siis ei saa seda ka millegagi võrrelda. Saaremaa oli Nõukogude Liidu ajal samuti piiritsoon, kuid erinevalt Riguldi vallast seal talude arv kasvas. Üheks põhjuseks võib olla, et erinevalt Riguldi valla rannarootslaste massilise emigreerumise sarnast olukorda Laimjala vallas ei toimunud. Samas toimus Saaremaal küüditamine ja paljud inimesed jäid siiski oma taludest ilma. Lisaks võib ühtedeks teguriteks olla ka uurija poolt tehtud vead, mis võivad tulemusi moonutada, kuna Laimjala valla talude märgistamiseks kasutati 1935-1938. aasta topograafilist ülevaatekaarti mõõtkavaga 1:200 000, millelt võrreldes 1:50 000 kaardiga oli talukohti välja lugeda keerulisem. Mis iganes ka põhjuseks ei olnud, tuleks see tulevikus tehtavate uuringute käigus kindlasti üle kontrollida, kas välitöödega või võtta võrdluseks rahva- ja eluruumide loendused.

Töö tulemustest selgus, et kõige rohkem talusid oli Eesti esimesel iseseisvusperioodil. Seda fakti kinnitab ka asjaolu, et iseseisvumise järel jaotati baltisakslastelt riigistatud maad Esimeses maailmasõjas osalenud inimestele (Printsmann et al. 2022) ning talude arv oli kasvanud Teise maailmasõja alguseks 140 000ni (Virma 2004). Nõukogude aja suurt talude arvu langust saab veenvalt põhjendada sundkollektiviseerimise ja kolhooside loomisega (Printsmann et al. 2022). Viimaks talude arvu tõusu taasiseseisvumise järgselt mõjutab kindlasti mitu erinevat faktorit. Esiteks 1991. aasta maareform, mille käigus tagastati maad endisetele omanikele või nende järglastele (sealsamas). Teiseks Tammaru (2023) poolt välja toodud vastulinnastumise nähtus, mille tulemusena inimesed kolivad linnadest maale. Kolmandaks tooks inimeste elatustaseme tõusu ja turumajanduse toimimise, mis võimaldab inimestel maale suvekodusid soetada või ehitada. Lisaks on kirjandus välja pakkunud kaugtöö tegemise võimalust (McManus 2022), mille tõttu võivad inimesed puhtalt eelistuste tõttu (Halfacree 2008) valida elukohaks maapiirkonna.

4.2 Traditsioonilisest maastikust

Tulles Eesti traditsioonilise maastiku ehk talumaastiku kui eestlaste identiteedi looja käsitluse juurde, siis on selge, et Nõukogude aeg muutis seda maastikku drastiliselt. Kadusid talud, mis olid varasemalt enamuste inimeste kodudeks (Tammaaru 2002) ja sellest tulenevalt ka identiteedi loojateks ja hoidjateks (Peil 2001). Samuti muutus maastik peale taasiseseisvumist, mil suured kolhoosid kinni pandi ja paljud põllud metsastusid. Võiks öelda, et sellega kadus Belli (2009) välja pakutud ideoloogiline maastik ja õnneks ka ideoloogilise identiteedi peale surumine. Nüüdseks oleme jõudnud uude ajajärku ja on võimalik, et tekib uut tüüpi traditsiooniline maastik, mis ei ole sarnane ei traditsioonilise talumaastiku ega ka ideoloogilise maastikuga. Sinijärv (2001) arutleb, et „uue elujõulise kultuurmaastiku ilmumise eeldusteks on majanduslikud tingimused ja senist kultuuripärandit väärtustav mõtteviis“. Ilmselt tekiks uue maastikuna mingisugune sümbioos vanast ja uuest mõtteviisist, mis kahtlemata rikastaks inimeste elukeskkonda. Milliseks see kujuneda võib, näitab aeg. Selleks, et vanem kultuuripärand ei kaoks, peaksime me seda hoidma. Seetõttu oleks tarvis säilitada veel arendustegevusest puutumata jäänud talud ja neid ümbritsev maastik. Selle tegevusega väärtustataks kultuuripärandit ja nii oleks võimalik uusi muutusi kultuuri ja loodusega harmoonilisemalt kokku põimida (Kaur et al. 2004). Hetkel tegeletakse traditsiooniliste talumaastike kaitsega vaid rahvus- ja loodusparkides (Semm jt. 2018, 2019, 2020). Vanematelt

kaartidelt traditsiooniliste talude kaardistamine kombineeritult välitöödega aitaks teada saada väärtuslike traditsiooniliste maastike asukohti väljaspool kaitsealuseid piirkondi. Kui need kohad on teada, saaks otsustada, kas ka need vajaksid kaitse alla võtmist.

4.3 Metoodika sobivusest

Laias laastus antud töösse valitud metoodika sobis. Vanematelt kaartidelt on võimalik hoonete asukohti üsna hõlpsasti üles leida. Probleeme tekitas iseseisva Eesti Vabariigi aegne 1:200 000 mõõtkavaga topograafiline kaart, kust oli seda teha mõnevõrra keerulisem. Siinjuures oleks hea appi võtta 1930-1944. aasta katastrikaart, et saaks kontrollida, kas talud on õigesti märgitud. 1978-1989. aasta katastrikaart oli töös asendamatu, kuna 90ndate algusaja baaskaardilt on eraldi hooneid välja lugeda pea võimatu. Tänapäevast kaarti oli käsitleda kõige lihtsam. Siin tuli kontrolliks appi võtta ortofoto, et teha vahet kortermajadel ja ühepereelamutel ja lisaks ka tänapäevane katastrikaart.

Nagu välitööde käigus selgus, siis ainult kaardilt talude tuvastamine võib sisse tuua vigu. Seega on töö täpsuse huvides hädavajalik kaardistatud asukohti kontrollida kohal käies. Kuna antud töös oli kaardil märgitud talusid ligi 2000, siis kõikide asukohtade külastamine töö mahtu arvestades polnud võimalik, mistõttu võivad töö tulemused olla ebatäpsed.

Andmebaasi koha pealt on koodide panemine erinevatele võimalustele hea valik, sest ilma selleta ei oleks võimalik eristada, mis kaardile talu kuulub. Koodidega oli võimalik teha veel arvutusi, et saada täiendavaid andmeid. Näiteks talude arvud eri perioodidel. Järgmistele uurijatele soovitaks kasutada võrdluseks veel sekundaarseid andmeid nagu rahvastiku ja eluruumide loendused ning kui võimalik, siis käia ka andmete õigsust koha peal kontrollimas.

Antud töö käigus suudeti kaardistada natukene alla 1% esimese Eesti Vabariigi kogu 140 000 talust. Kui saaks kaardistatud kogu Eesti talude kohad erinevatel perioodidel saaks teha palju täpsemaid võrdlusi erinevate piirkondade vahel. Seega soovitan järgmistel uurijatel valida uued piirkonnad ja viia läbi käesoleva tööga sarnane uurimus. Ilmselt on juba praegu võimalik välja töötada masinõppel või tehisintellektil põhinev programm, mis suudaks talud automaatselt kaartidelt märkida. Nii jääks palju vaevarikast käsitööd tegemata.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärgiks oli teada saada kui palju talusid on alates Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpust kuni tänapäevani uuritavate alade maastikult kadunud või juurde tekkinud. Uurimispiirkondadeks olid valitud 1939. aasta haldusjaotuse vallad: endine Riguldi vald Läänemaal, Laimjala vald Saaremaal ja Lepistu vald Võrumaal. Uurimusega saadi teada kui palju talusid nendes piirkondades erinevate perioodide vältel kadus ja juurde tekkis. Uurimisperioodi vältel on Riguldi valla talude arv kasvanud 328-lt 410-ni ja Laimjala vallal 308-lt 427-ni. Lepistu valla talude arv on kahanenud 573-lt 306-ni.

Eesmärgist tulenevalt leiti vastused kolmele küsimusele:

1. Kuidas muutus talude arv erinevates piirkondades peale Eesti esimest iseseisvuse aega Nõukogude perioodil?

Erinevates piirkondades muutus talude arv isemoodi. Riguldi ja Lepistu vallas langes talude arv enim Nõukogude ajal. Laimjala vallas Nõukogude ajal huvitaval kombel talude arv tõusis.

2. Kuidas muutus talude arv peale taasiseseisvumist?

Jämedas joones on peale taasiseseisvumist talude arv tõusvas trendis. Langustrend on jätkuvalt näha Lepistu vallas, kuigi mõnevõrra aeglasemas tempos kui Nõukogude ajal.

- Kuidas on talude arv muutunud 2023. aastal võrreldes Eesti esimese iseseisvusaja lõpuga?

Riguldi ja Laimjala vallas on talude arv kõrgem kui iseseisva Eesti lõpus. Lepistu vallas on aga talude arv madalamal. Üleüldiselt ei ole tänapäeval veel talude arv Eesti esimese iseseisvusperioodi tasemeni jõudnud.

Siinkohal võib mainida veel asjaolu, et tänapäeval maapiirkondades olevad majapidamised ei ole otseses mõttes talud, vaid ikkagi maa- või suvekodud. Siin töös on aga maakodu ja talu mõiste võrdsustatud.

Kaardianalüüsis kasutati kolme erineva ajastu kaarti: 1935-1939. aasta Eesti Vabariigi topograafilist kaarti mõõtkavadega 1:50 000 ja 1:200 000, 1978-1989. aasta katastrikaarti ja tänapäevast põhikaarti. Abistavateks kaartideks olid veel 1930-1944. aasta katastrikaart, talude asukoha kontrolliks ning ortofoto tänapäevaste talude kontrolliks. Kõikide kaartide puhul märgiti eraldi kihti talu asukoht ning võrreldi neid omavahel. Selle tulemusena valmis andmebaas erinevate ajastute talu asukohtadest.

Kuigi talumaastikud on olnud kaduv nähtus juba Nõukogude perioodist, siis töö tulemustest selgub ikkagi, et talude arv on tänapäeval tõusvas trendis. See ei tähenda, et tulevad tagasi traditsioonilised talumaastikud nagu need olid enne Teist maailmasõda, vaid inimesed pigem soetavad või ehitavad kinnisvara maapiirkondadesse, sest elatustase on tõusnud ja inimesed soovivad sinna suve- või maakodusid, kuna see on majanduslikult ja tehnoloogiliselt võimalik. Lisaks jõuti järeldusele, et traditsioonilisi talusid ja seda ümbritsevat maastikku on oluline säilitada, kuna see aitab kaasa identiteedi säilimisele ning vana ja uue mõtteviisi harmoonilisemale koosseksisteerimisele, millest võib välja kasvada uus traditsiooniline kultuurmaastik.

Tulevikus võiks kaardistada vanemate kaartide abil kõik Eestis olevate talude asukohad, et saaks erinevaid piirkondi põhjalikumalt uurida.

The disappearance and emergence of farmsteads from 1938 to the present day

Jörgen Hendre

Summary

Farmsteads have played an important role for the identity of Estonian people. Therefore, it is important to study it, so that there is no risk of losing it in the future.

There have been a lot of important changes in the past 100 years in Estonian history. First was the gaining of independence in 1918, second was the start of The Second World War after which Estonia lost its independence to the Soviet Union in 1944. Third was the regaining of independence in 1991. All these periods are very different from each other when considering the massive changes that happened in Estonian landscape.

At the end of independence there were over 140 000 farmsteads across the country that set the tone for the rural landscape. After the Second World War most of these farmsteads vanished changing the face of rural settlement possibly permanently. It was due to collectivisation policy that was enacted by the Soviet authorities. After regaining independence these lands were given back to the true owners or to their heirs. However, this process didn't give the effect that was desired. Most of these lands were left empty and without care.

The aim of this study was to get to know how many farmsteads disappeared or emerged during before said periods. For that three study areas from different parts of Estonia were selected: former parishes Riguldi from Läänemaa, Laimjala from Saaremaa and Lepistu from Võrumaa.

In this case, the method of map analysis was used. Three maps from different eras were studied. First map was topographical map of Estonia from 1935-1938, second was cadastral map of 1978-1989 and third was present day basic map. From each map all the farmsteads were pinned on a map layer using QGIS software. After marking the houses, comparative analysis was done. Subsequently a database was created where there was possible to see in which periods the farmsteads existed.

It must be said that the word farmstead in this study is used synonymously with the word country or summer home. Even though in the present day most of these households don't play a role in agriculture like it was in the independent Estonia 90 years ago.

The results of the study show that there was a massive drop of overall number of farmsteads during the soviet era. After regaining independence, the number of farmsteads has started to rise again. Nonetheless there are some differences in the results of study areas. For example, Lepistu parish has still declining number of households compared to Riguldi and Laimjala parishes. This difference can be explained by the popularity of Laimjala and Riguldi as vacation areas where many people have purchased summer homes. Riguldi parish is the closest to the capital of Estonia. This can be one of the reasons why there are more vacation homes built nowadays. At the same time Lepistu parish lies in the periphery of the country and doesn't get much attention from the real estate buyers.

Study found that traditional agricultural land may be replaced by a new emerging landscape that borrows from the old way of thinking and blends with new. It is characterized by valuing cultural heritage, nature, and country life. That is why it is important to preserve still untouched traditional agricultural landscapes.

Tänuavaldused

Soovin tänada oma juhendajaid Evelyn Uuemaad ja Taavi Paed lõputöö idee, kannatlikkuse ja selle eest, et veel viimasel hetkel sain väärtuslikku nõu, mis töö kindlasti paremaks muutis. Lisaks soovin tänada Sandrat, kes oli abiks välitöödel andmete kogumisel ja kes motiveeris mind kogu uurimistöö vältel.

Kirjanduse loetelu

- Aman, V. (1992). Odensholm. - In: Aman, V. (ed.), En bok om estlandssvenskar, vol. 4. Sture Roos, Stockholm, pp.293-307, 411.
- Antrop, M. (2000). Background concepts for integrated landscape analysis. *Agriculture, ecosystems & environment*, 77(1-2), 17-28. DOI: 10.1016/S0167-8809(99)00089-4
- Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and urban planning*, 70(1-2), 21–34. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2003.10.002
- Antso, K., Palginõmm, V., Szava-Kovats, R., & Kont, A. (2011). Dynamics of coastal land use over the last century in Estonia. *Journal of Coastal Research*, 1769-1773. <https://www.jstor.org/stable/26482480>
- Bell, S., Nikodemus, O. G. E., Penēze, Z., & Krūze, I. (2009). Management of cultural landscapes: what does this mean in the former Soviet Union? A case study from Latvia. *Landscape Research*, 34(4), 425–455. DOI: 10.1080/01426390903020328
- Berry, B. J. (1976). The counterurbanization process: urban America since 1970. *Urbanization & counterurbanization*, 17-30. <https://www.jstor.org/stable/1043157>
- Eesti Entsüklopeedia, (2011). Eesti mullastik. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_mullastik (vaadatud 23.05.2023)
- Eteri, E. (2014). Talude paiknemine Otepää looduspargis viimase 100 aasta jooksul. <http://hdl.handle.net/10062/42910>
- Halfacree, K. (2008). To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture. *Population, Space and Place*, 14(6), 479-495. <https://doi.org/10.1002/psp.501>
- Holt-Jensen, A. & Raagmaa, G. (2010) Restitution of agricultural land in Estonia: Consequences for landscape development and production, *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 64:3, 129-141, DOI: 10.1080/00291951.2010.502443
- Ingerpuu, L. (2020). Soviet-Era Architecture: Valuable or a Burden? In: Herold, Stephanie, Randla, Anneli und Scheurmann, Ingrid (Editors): Renationalisierung oder Sharing Heritage?: Wo steht die Denkmalpflege im Europäischen Kulturerbejahr 2018? Heidelberg: arthistoricum.net, pp. 76-83
- Kalda, T., Arik. (2006). Otepää looduspargi maa-asustuse muutused. Pärnu-Tartu.

- Kaur, E., Palang, H., & Sooväli, H. (2004). Landscapes in change—Opposing attitudes in Saaremaa, Estonia. *Landscape and Urban Planning*, 67(1-4), 109-120. DOI: 10.1016/S0169-2046(03)00032-X
- Koik, O. (2014). Eesti hoonestusmustri muutused 20. sajandi algusest tänapäevani Ridala ja Noarootsi valla näitel. <http://hdl.handle.net/10062/42756>
- Kuum, J. (2003) Teadus Eesti Põllumajanduse Arenguloos. II Osa (1918–1940). 1 Maareform; Akadeemiline Põllumajanduse Selts: Tartu, Estonia.
- Loel, R. (2007). Soomlased armastavad jätkuvalt Saaremaad. Saarte Hääle arhiiv. <https://arhiiv.saartehaal.ee/2007/07/20/soomlased-armastavad-jatkuvalt-saaremaad/>
- Semm, M., Järvet, A. ja Sepp, K. (2018). Vilsandi rahvuspargi maakasutuse muutused viimasel sajal aastal. In: Järvet, A. (Toim.), Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. Eesti Geograafia Selts, Tallinn Lk. 166-192.
- Semm, M., Järvet, A. ja Sepp, K. (2019). Soomaa rahvuspargi maakasutuse muutused viimasel sajal aastal. In: Järvet, A. (Toim.), Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. Eesti Geograafia Selts, Tallinn. Lk. 144-176.
- Semm, M., Järvet, A. ja Sepp, K. (2020). Maakasutuse muutused 20. sajandil Otepää looduspargis. In: Järvet, A. (Toim.), Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. Eesti Geograafia Selts, Tallinn. Lk. 26-57.
- McManus, P. (2022). Counterurbanisation, demographic change and discourses of rural revival in Australia during COVID-19. *Australian Geographer*, 53(4), 363-378. DOI: 10.1080/00049182.2022.2042037
- Peil, T. (1999). Settlement history and cultural landscapes on Osmussaar. *Estonia Maritima* 4, 5–38.
- Peil, T. (2001). Maastike keskel. – Maastik: Loodus ja Kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis 91) Toim Hannes Palang, Helen Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 57-66.
- Postimees (2022). Eesti hinnatuimas suvituspiirkonnas on müüa äsjavalminud mereäärne pärl. <https://kodu.postimees.ee/7449784/pildid-eesti-hinnatuimas-suvituspiirkonnas-on-muua-asjavalminud-mereaarne-parl>

Printsmann, A., Nugin, R., & Palang, H. (2022). Intricacies of moral geographies of land restitution in Estonia. *Land*, 11(2), 235. DOI: 10.3390/land11020235

Sinijärv, U. (2001). Maastikust, kultuurist ja identiteedist. – Maastik: Loodus ja Kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis 91) Toim Hannes Palang, Helen Sooväli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 11-17.

Statistikaamet (2023). RAHVASTIK, 1. JAANUAR. HALDUSJAOTUS SEISUGA 01.01.2018 | Aasta, Elukoht ning Kodakondsus (vaadatud 23.05.2023)

Tammaru, T. (2002). Universal and Specific Features of Urbanization in Estonia under Socialism: The Empirical Evidence of the Sources of Urban and Rural Population Growth, *The Professional Geographer*, 54:4, 544-556, DOI: 10.1111/0033-0124.00349

Tammaru, T. (2003). Urban and rural population change in Estonia: patterns of differentiated and undifferentiated urbanisation. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 94: 112-123. DOI: 10.1111/1467-9663.00241

Tammaru, T., Kliimask, J., Kalm, K., & Zālīte, J. (2023). Did the pandemic bring new features to counter-urbanisation? Evidence from Estonia. *Journal of Rural Studies*, 97, 345-355. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2022.12.012

Tomson, K. (2013). Asustusstruktuuri muutused Kilti mõisa piirkonnas. <http://hdl.handle.net/10062/31445>

Virma, F. (2004) Maasuhted, Maakasutus ja Maakorraldus Eestis; Eesti Põllumajandusülikool, Maamõõdu Instituut, Halo: Tartu, Estonia. Lk. 339

Kasutatud kaardid

Maa-ameti geoportaal. Eesti Vabariigi topograafilised kaardid 1:50 000, 1:200 000 (välja antud 1934-1939). <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Teenused/Avalik-WMS-teenus-p65.html>

Maa-ameti geoportaal. Katastrikaardid (skeemiline ruutkaart välja antud 1930-1944, nn lehmanahk 1978-1989). <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Teenused/Avalik-WMS-teenus-p65.html>

Maa-ameti geoportaal. Eesti põhikaart. <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Teenused/Avalik-WMS-teenus-p65.html>

Maa-ameti geoportaal. Ortofotod. <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Teenused/Avalik-WMS-teenus-p65.html>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jörgen Hendre,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose, **Talude kadumine ja tekkimine maastikul alates 1938. aastast kuni tänapäevani**, mille juhendajad on Evelyn Uuema ja Taavi Pae, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Jörgen Hendre

29.05.2023